

Сидоренко С.І.
канд. філол. наук,
доцент кафедри англійської філології
і перекладу
Національного авіаційного
університету (Київ)

Народження англійської наукової термінології: конфлікт мов

Стиль наукової англійської прози формувався у 16-17 століттях у процесі боротьби англійської мови з латиною, яка у середньовічній Європі мала беззаперечний авторитет мови науки, освіти та релігії. Знадобилися цілеспрямовані зусилля високоосвічених патріотів рідної мови, щоб довести, що англійська є придатною для вираження наукових знань і повинна, так само як і в інших сферах суспільного життя, слугувати засобом комунікації у сфері освіти та науки. Борці за визнання спроможності рідної мови виступати таким засобом зіткнулися з серйозними труднощами, однією з яких було створення англійської наукової, термінологічної лексики, що мала адекватно відтворити специфічні поняття та процеси наукового дискурсу.

Після остаточної перемоги англійської мови над французькою у сфері державного управління, судочинства, освіти та художньої літератури, на початку 16 століття ще залишалися дві царини суспільного життя, де англійська практично не використовувалася: церковне життя і наука. Що стосується церковного життя, проблема була вирішена після Реформації та створення незалежної від Риму національної церкви. Проте, у галузі науки англійська мова мала пройти через період тривалої боротьби з латинською, щоб зрештою знайти компроміс, який задовольнив як тих, що наполегливо доводили спроможність рідної мови бути мовою наукового спілкування, так і тих, що ставилися до можливостей англійської із скептицизмом.

У 1531 р. вийшла книга англійського дипломата і вченого Томаса Еліота (Thomas Elyot) "Наставник" ("The Boke Named the Governour"), яка була фактично першим науковим трактатом рідною мовою на теми виховання та

суспільної моралі. Автор доводить, що серйозні праці можуть писатися рідною мовою. Усвідомлюючи недостатність власно англійських лексичних ресурсів для адекватного наукового спілкування, Еліот сміливо створює нові терміни на основі латинських слів та пояснює їхнє значення у тексті.

Позицію Томаса Еліота підтримав Томас Лапсет (Thomas Lupset) в його праці "Трактат про милосердя" ("A Treatise of Charitie") (1533). Він зазначав: "Коли нам потрібно говорити про речі, що не мають назв у нашій рідній мові, ми повинні запозичувати слова, яких не маємо – з латинської або з грецької ... Хоч спочатку такі слова можуть різати вухо, після неодноразового вживання вони стануть звичними" [1: 69]. У перекладі Цицерона 1561 року Джон Долман (John Dolman) зазначає, що він використовував лише загальноновживані, зрозумілі слова, крім випадків, коли потрібно було відтворити спеціальні терміни логіки, для яких англійські еквіваленти відсутні [1: 70].

На важливості використання англійської мови у навчанні і вихованні, великому практичному та патріотичному значенні вивчення рідної мови наголошували видатні гуманісти 16 століття Роджер Ешем (Roger Ascham) та Річард Малкастер (Richard Mulcaster).

Щоб уявити, як відвойовувалося право англійської мови бути засобом наукового спілкування наприкінці 15 – у першій половині 16 ст., візьмемо за приклад термінологію медичних праць того часу. Звичайним механізмом заповнення термінологічних лакун у рідній мові було запозичення іншомовного слова, як правило, латинського походження. В результаті таких запозичень до англійської мови того періоду увійшли такі назви хвороб та медичних розладів як fracture 'перелом', indigestion 'розлад травлення', inflammation 'запалення', tension 'напруження, тиск, розтягнення', а назви органів збагатилися такими термінами як extremities 'кінцівки', mandible 'нижня щелепа', membrane 'перетинка', tendon 'сухожилля', testicle 'яєчко' тощо [2]. Іншим звичайним шляхом утворення нового терміну було словотворення з використанням власних моделей – словоскладення та афіксації. Новоутворені складні терміни могли складатися із запозиченого та власно англійського слова, наприклад,

oliphant sickness 'слонова хвороба'. Засоби афіксації дозволяли створювати нові терміни, не звертаючись до іншомовних ресурсів, наприклад, misdeed 'безсилля, слабкість, імпотенція', grinders 'кутні зуби'. Власно англійські афікси могли додаватися до запозичених коренів, наприклад, за допомогою англійського суфікса –ing були утворені терміни fainting 'зомління', putrefying 'гниття', vomitting 'блювання' [2; 3: 213].

Новий термін міг утворюватися шляхом семантичного розвитку існуючого слова. У своїй праці "Стислий трактат про здоров'я" ("The Breuiary of Helthe") (1547) Ендрю Боорд (Andrew Boorde) використав слово blast (первинне значення 'порив вітру') для позначення раптової хвороби ока, що спричиняється "поганим вітром або шкідливою спекою". Слово rox (множина від rock 'пустула, прищ на шкірі') на початку 16 ст. стало поширеним метонімічним терміном для сифілісу [2; 3: 213].

Проте значна частина новостворених у той період термінів не увійшли до сталої англійської медичної термінології і були витиснені іншими. Така доля спіткала терміни pedicoun 'епілепсія', mappa ventris 'діафрагма', outcoming 'вивих', а також згадані вище oliphant sickness 'слонова хвороба' та misdeed 'безсилля, слабкість, імпотенція' [3: 213].

Аналогічні процеси запозичення, словотворення, семантичного розвитку відбувалися у інших галузях науки та літературній мові взагалі.

Створення англійської наукової термінології відбувалося в атмосфері палких дискусій між консерваторами, які наполягали на тому, що англійська була занадто примітивною, "варварською" мовою для оперування високими поняттями науки та юристами-радикалами, які боролися проти забруднення рідної мови іншомовними словами і вважали новостворені терміни "недостатньо англійськими". Своєрідним компромісним шляхом було намагання шукати потрібні слова у працях англійських авторів попередніх століть. Щоб протистояти навалі іншомовних слів, деякі автори намагалися або повернути до життя давні англійські слова та протиставити їх запозиченим (gleeman замість musician, sicker замість certainly, inwit замість conclusion, yblent

замість confused), або створювати нові слова з власно англійських коренів (endsay замість conclusion, yeartide замість anniversary, foresayer замість prophet, crossed замість crucified, gainrising замість resurrection, freshman замість proselyte тощо) [4: 214].

Обопільна критика прихильників та противників запозичень отримала в англійській історії назву inkhorn controversy (суперечка щодо книжних слів). У 1545 р. Роджер Ешем писав, що автор, який прагне добре писати будь-якою мовою, повинен слідувати пораді Аристотеля, а саме говорити так, як прості люди, а думати так, як мудрі [1: 70]. Томас Чалонер (Thomas Chaloner) у своєму перекладі 1549 року праці Еразма Роттердамського "Похвала глупоті" критикує вчених, які "забруднюють свої праці словами, які вони вишукують у чужих мовах, нібито їм більше немає чого роботи, аніж засмічувати твори книжковими словами, які часто-густо так само доречні як золота обручка у порослячому носі" [1: 70]. У 1557 р. Джон Чек (John Cheke) писав: "Я дотримуюсь думки, що нашою рідною мовою потрібно писати ясно і зрозуміло, не примішуючи до неї запозичень з інших мов ... Наша мова тоді найчіткіше та найприродніше виражає значення, коли вона не прикрашає себе фальшивим блиском інших мов, але адекватно використовує свої можливості" [1: 70]. Чек втілював свої принципи у перекладі Євангелія від Матвія. Серед "рідних" слів, створених ним, можна зазначити moond 'божевільний' (суч. англ. lunatic), ground-wrought 'заснований' (суч. англ. founded), hunderer 'сотник' (суч. англ. centurion), biwordes 'притчі' (суч. англ. parables), tollers 'митарі' (суч. англ. publicans) та ін. [4: 214]. Як бачимо, жодне з зазначених нововведень не прижилось у англійській мові.

Радикалізм по відношенню до іншомовних слів був приречений на невдачу – самі пуристи не могли обійтись без вживання запозичених слів. З огляду на історичний та соціокультурний контекст формування англійської національної мови, зокрема трьохсотрічне панування французької та латинської мов у сферах державного управління, релігії, науки і освіти, інакше і бути не могло.

Припливу нових термінів у всіх галузях знань та нових книжних слів у літературній мові в цілому неможливо було завадити. Популярні підручники, такі як "Шкільний учитель" Едмунда Кута (Edmund Coote's "English Schoolemaister") (1596) супроводжувалися списками нових термінів. Одномовні словники фіксували "важкі слова", запозичені з інших мов. Одним з перших таких словників був "A Table Alphabeticall" (1604), складений Робертом Кодрі (Robert Cawdrey). Його титульна сторінка містила таке формулювання змісту та мети словника:

"A Table Alphabeticall, що містить правильне написання та значення важких англійських слів, запозичених з івриту, грецької, латинської, французької та інших мов, із поясненнями таких слів простими англійськими словами, запропонованими для допомоги леді та джентльменам та іншим недосвідченим особам, щоб вони могли простіше та краще зрозуміти різноманітні важкі англійські слова, які вони можуть почути або прочитати у Святому письмі, проповідях або інших джерелах, а також щоб зазначені особи мали можливість самі користуватися зазначеними словами." [3: 214].

Епоха наукових відкриттів 17-18 ст. вимагала інтенсивного розвитку термінологічних систем різних галузей знань для відбиття нових понять та процесів. Війна англійської мови з латинською до цього часу вже закінчилась благополучним компромісом: англійська довела правомірність свого статусу мови науки, разом з тим інтенсивно використовуючи лексичні ресурси латинської та грецької мов. Основні шляхи утворення нових термінів залишались незмінними: запозичення та творення нових слів з використанням власно англійських, латинських та грецьких коренів та афіксів. Серед загально відомих сьогодні слів, що увійшли до англійської мови в цей період, можна назвати apparatus, atomic, component, datum, mechanics, molecule, nucleus, organic, structure, synthesis та багато інших [2]. Ціла низка термінів була створена за допомогою грецьких префіксів photo-, bio-, tele-, crypto-, hydro-, hyper-, hypo-, neo-, anti-, латинських елементів trans-, post-, pre-, super-, sub-,

counter-. Як відомо, терміни, створені з використанням цих греко-латинських словотворчих елементів, є інтернаціональними.

Огляд історії народження англійської наукової термінології є повчальним і для оцінки процесів формування української наукової термінології у пост-радянський період. Українські науковці стикнулися з тими ж проблемами, що й англійські гуманісти та просвітники 16-17 століть: скептицизм російськомовної інтелігенції щодо адекватності української мови у певних галузях науки і техніки, намагання повернутися до "старих" термінів, що збереглися здебільш у діаспорі (наприклад, *приросток* та *наросток* замість префікса та суфікса, або *рівноденник* та *південник* замість екватора та меридіану [5]) і надмірне захоплення іншомовною термінологією у деяких наукових працях, дисертаційних дослідженнях зокрема. Безперечно, мова, як саморегулююча система, знайде компроміс.

Література:

1. Knowles, Gerry. A Cultural History of the English Language. – London: Arnold, 1999. – 180 p.
2. The Oxford Dictionary of English Etymology. Edited by C.T. Onions. – Oxford: At the Clarendon Press, 1966. – 1025 p.
3. Nevalainen, Terttu. Early Modern English (1485–1660) // A Companion to the History of the English Language. Edited by Haruko Momma and Michael Matto. – Blackwell Publishing Ltd., 2008. – P. 209-215.
4. Baugh, Albert C. and Cable, Thomas. A History of the English Language. Fifth Edition. – London: Routledge, 2002. – 447 p.
5. Пономарів Олександр. Повернення до національних засад в українській термінології // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 453, 2002. – С. 14–16.